

BİNGÖL VE BİTLİS'İN BİRİNCİ DÜNYA HARBİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Ergün Öz AKÇORA*
Mehmet KAYA**

Özet

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşında birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. İlk olarak Kafkas Cephesinde Ruslara karşı savaşan Osmanlı ordusu, çetin kış şartları ve Rus ordusunun çok güçlü olması nedeniyle büyük zayıflık vermiş, Ruslar Bitlis ve Muş'u alarak batıya doğru ilerlemişlerdir. Ordunun yetersiz kalması üzerine bölge halkından milis kuvvetler teşkil edilerek, Ruslar durdurulmaya çalışılmıştır. Çapakçur, Genç, Solhan ve Kığı'daki aşiretlerden oluşturulan milis kuvvetler bölgeyi olağanüstü şartlar altında savunmuşlardır. Çanakkale zaferinden sonra bölgeye atanan Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, milis kuvvetlerin de desteği ile Rusları bugünkü Bingöl sınırları içinde geri püskürtmeyi başarmışlardır. Dört ay içinde Muş ve Bitlis'in düşmandan temizlenmesini sağlarken, bölge halkının da çektikleri işkence ve katliamdan kurtulmasını temin etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Bingöl, Bitlis, Çapakçur, Ermeni, M.Kemal, I. Dünya Savaşı

THE SPOT AND IMPORTANCE OF BINGOL AND BITLIS IN THE WORLD WAR I

Abstract

Ottoman Empire had to combat in many front lines during World War I. First of all the Ottoman military combated against to Russia in Caucasian front however because of harsh winter conditions and the strength of the Russian army, they gave great casualties and Russians conquered Bitlis and Muş and proceeded West ward. Because of inadequacy of the military Russians were tried to block by composing militia force from domestic folk. Militia force composed by Çapakçur, Genç, Solhan and Kığı tribes defended the region under extra ordinary circumstances. After the Canakkale victory Mustafa Kemal and his comrades were appointed to the region and they were successful to be at back the Russians in the current Bingol boundary. Within four months Mus and Bitlis were bumped off enemy and domestic folk were rescued from torture and massacre. Today the Bitlis folk share legitimate pride with happiness because of accomplish their mission and they stand a head to be living history in point of inference about national unity and solidarity.

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

** Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Giriş

Tarih boyunca çeşitli medeniyetlerin egemenliğinde kalan Bingöl, daha önce “Çevlik” ya da halk dilinde “ Çolig” adıyla Palu ilçesine bağlı bir bucak olarak idare edilmiştir. 1872 yılında “Çapakçur” adıyla ilçe olmuş, aynı isimle 4 -01-1936 Tarihli 3167 Sayılı Resmi Gazete de yayımlanan 2885 sayılı kanunla, il haline getirilmiştir.¹ İl merkezi, “Çapakçur” adı altında 1943 kadar bu isimle anılmıştır. 1944 yılında ise, Bingöl adını almıştır.²

Doğu Anadolu Bölgesinde bulunan Bitlis ise, Van Gölü’nün batısındadır. İsmi Makedonya Kralı Büyük İskender’in, şehirdeki kaleyi yaptırttığı komutanlarından Bedlis’ten gelmektedir. Tarihsel yapıların ağırlıkta olduğu bir vadi içinde kurulduğundan “ Vadideki Güzel şehir” diye anılır.

Bitlis M.Ö. 400 yıllarında Urartular’ın yerleşim alanı olmuştur. M.Ö.11. yüzyıla kadar Urartular’ın yurdu olmaya devam eden ve 7. Yüzyıla kadar Asurlular’ın, 6. Yüzyıla kadar ise Medler’in yönetimi altında kalan Bitlis, daha sonra Pers Krallığının kurulması ile 2. Darius tarafından ele geçirilmiştir.

M.Ö. 4. yüzyılda Makedonya Kralı Büyük İskender’in yönetimi altına giren ve M.S.2. yüzyılda Doğu Roma İmparatoru Trayan tarafından ele geçirilen Bitlis, 7. Yüzyıla kadar Bizans yönetiminde kalmıştır.

Türkler’in 10. Yüzyıla birlikte başlayan Anadolu akınları sırasında önemli bir uğrak yeri haline gelen ve bu tarihlerde Alparslan ve ordularını Ahlat’ta konuk eden Bitlis, Türkler’in Anadolu’ya açılmasında çok önemli bir rolü de üstlenmiştir

13. yüzyılda Eyyübililer ve daha sonra Harzemşahlılar ve Moğolların saldırısına uğrayan ve 1514 yılındaki Çaldıran Savaşıyla Osmanlı egemenliğine giren Bitlis, Osmanlı İmparatorluğu’nun idaresi altında ilim, sanat ve kültür merkezi haline gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı Esnasında bir süre Çarlık Rusya’nın işgali altında kalan Bitlis, Cumhuriyetin ilanından sonra il yapılmıştır

1 şevket Tektaş, “Bingöl İlinin Tarihteki Yeri, Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Yapısı ve Ekonomisi”, 2. *Bingöl Sempozyum, Temmuz 2008*, s. 347.

2 Mehmet Kaya; “Bingöl Vilayetinin Kurulması ve İdari Yapılandırılması”, *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Bingöl, 2011, s. 139-148.

Bingöl Vilayetinin Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri

Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşında birçok cephede savaşmak zorunda kalmıştır. İlk olarak Kafkas Cephesinde Ruslara karşı savaşan Osmanlı ordusu, çetin kış şartları ve Rus ordusunun çok güçlü olması nedeniyle büyük zayılatmıştır; Ruslar Bitlis ve Muş'u alarak Batıya doğru ilerlemişlerdir. Ordunun yetersiz kalması üzerine bölge halkından milis kuvvetler teşkil ederek Ruslar durdurulmaya çalışılmıştır.

Çapakçur, Genç, Solhan Kiğı'daki aşiretlerden oluşturulan milis kuvvetler bölgeyi olağanüstü şartlar altında savunmuşlardır. Çanakale zaferinden sonra bölgeye atanan Mustafa Kemal ve silah arkadaşları, milis kuvvetlerin de desteği ile Rusları bugünkü Bingöl sınırları içinde geri püskürtmeyi başarmışlardır.

Çapakçur Cephesinde Mustafa Kemal'in yanı sıra Ali Fuat Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Mürsel Paşa ve Faik Paşa gibi birçok komutan Ruslara karşı savaşmıştır. Ayrıca milis kuvvetlerin liderleri ve bölgenin önde gelenleri Rusları durdurmak için olağanüstü çaba sarf etmişlerdir.

Bu nedenledir ki, bunların hatıralarını gelecek nesillere taşımak için bölgede üç tane şehitlik abidesi dikilmiştir. Savaştan sonra Kiğı'nın Çanakçı Köyünde Mürsel Paşa Abidesi; Karlıova'nın Azizan Köyünde Azizan Abidesi ve Şeref Meydanında Şeref Meydanı Şehitliği abidesi canlı tutulmaya çalışılmıştır.³

Bingöl'ün Birinci Dünya Savaşı başlarında en önemli faaliyetlerinden birisi şüphesiz Ermeni olaylarıdır. Bağımsız bir Ermenistan kurma hülvaları içinde Hınçak ve Taşnak komiteleri Çapakçur, Kiğı ve çevresinde bazı isyan hareketlerinden bulunmuşlardır.⁴

Buna benzer bir olayı Kiğı ve çevresinde çıkarmaya çalışan Ermeni komiteleri, bu bölgede sert tepkiler ile karşılaşmışlar ve umduklarını bulamamışlardır. Bilhassa Milis Kuvveti Başkanı Mithat Bey (Turanlı) büyük fedakârlık ve kahramanlık göstererek Türk halkının katledilmesini önleyebilmiştir.⁵

3 Mehmet Kaya, "Tek Parti Hükümeti Döneminde Bingöl'e Yapılan Kamu Yatırımları", *III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 331-338.

4 Ergün Öz, Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2007, s. 79-60.

5 Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 45.

Çapakçur ve çevresinde bu tür olaylar devam ederken, Türk ordusu da doğu hududunda kar, kış, soğuk, hastalık ve Rus ordusu ile mücadele etmiştir. Sarıkamış'ta büyük bir mücadele veren ordumuzun 80.000 şehit vermesi, Rus ordularına Doğu Anadolu kapılarını açmıştır. Bundan istifade eden Ermeni komiteleri Rus orduları ile işbirliğine geçmiş ve Türk milletine karşı tarihte misali az görülen bir katliama başlamışlardır.

Bu olaylar karşısında Türk ordusu güvenliğini sağlamak ve bölgedeki Türk vatandaşlarının Ermeniler tarafından katliamını önlemek için 24 Nisan 1915'te Ermeni komitelerinin kapatılmasına, bir ay sonra da bölgedeki Ermeni vatandaşların Anadolu içlerine gönderilerek tehcirine başlanmıştır.

Ermenilerin Doğu Anadolu'da başlattıkları katliama Rus ordularının hudutlarımızdan içeri girmesi bir işaret sayılmış ve bir anda on binlerce Ermeni, Rus ordusuna katılmıştır. Bu arada Ermeni komite kararı olarak "çocuk, kadın ve yaşlı kâmilan katledilecektir" denmiş ve bunu Rus orduları ile birlikte uygulamaya koymuşlardır. Nitekim 15 Mayıs 1915'te Van'ın işgalinden sonra resmi ve sivil bütün binalar yakılmış, şehri daha önce terk edenler canlarını kurtarıırken, şehri terk etmeyenler kâmilan katledilmişlerdir.⁶

Ermeniler Van'ı yakıp yıktıktan sonra, Bitlis ve Muş şehirlerinde de aynı uygulamalar ile Çapakçur mıntikasına kaymaya çalışmışlardır.

Ermenilerin yaptıkları katliam o kadar acımasız olmuştur ki, kadın, çocuk, yaşlı demeden binlerce Türkü katleden Ermeniler, yayın organları ile bunu büyük bir kahramanlık örneği gibi ilan etmekten geri kalmamışlardır.

Nitekim 24 Mayıs 1915 tarihli Goçnak adlı bir gazete de "Van'da sadece 1.500 Türk kalmıştır." diyerek kahramanlıklarını (!) sergilemişlerdir.⁷

Bugün Ermenilerin katledilmedikleri, aksine yüzbinlerce Türk'ün Doğu Anadolu'da nasıl katledildikleri belgelerle gözler önüne serilecektir.

I Dünya Savaşı çerçevesinde Bingöl ve çevresindeki olaylardan birisi de 16'ncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa'nın burada cesaret ve üstün komutanlık anlayışını göstermesi olmuştur.

6 ATASE Bşk.lığı Arşivi: 1/1 K. 44 D. 207, F. 2.

7 Ergün Öz Akçora, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2007, s. 129-135.

Mustafa Kemal Paşa, Çanakkale’de Türkün yenilmezliğini ispatlamış ve bir anda ünü bütün yurttan duyulmuştur. Buradan İstanbul’a dönmüş, dinlenmeye fırsat bulamadan 16’ncı Kolordu Komutanlığına atandığını öğrenmiştir. Derhal Diyarbakır’a hareket etmiş, yolda iken 14 Mart 1916’da generalliğe yükseldiğini öğrenmiş, aynı gün büyük bir şevkle komutanlığı ele almıştı.⁸

Bu savaş Bingöl halkının büyük fedakârlık ve kahramanlık destanının yazıldığı bir savaştır. Çapakçur Savaşının ilk etabı 27 Mart 1916’da düşmanın saldırısı ile başlamıştır. Bu saldırılar sonunda cepheyi korumakla görevli Çapakçur halkından teşkil edilen milis kuvvetleri geri çekilmek zorunda kalmış ancak Lice ve Hani’den gelen 700 kişilik milis ve 70 kişilik jandarma kuvveti sayesinde kahraman Çapakçur (Bingöl) milis kuvvetleri kendilerinden kat kat kuvvetli Rus birliklerini yenilgiye uğratmayı başarmışlardır. Aynı şekilde Palu bölgesine de Lice, Harput ve Hani’den gönderilen milis kuvvetleri ile düşmana karşı büyük bir mücadele verilmiş ve cephe üstünlük sağlanmıştır.⁹

Muş-Bitlisi yolu üzerinde Nuh’tan 5 km doğuda bulunan Hotayta silsilesini aşırıp gelen yol ile Irak, Sokul arasındaki Mutki bölgesinde Hacı Musa komutasında gönüllü müfreze vardı. Görevi Muş Ovasına inerek Bitlis-Muş arasındaki düşmanın irtibatını kesmek idi. Nitekim bu müfreze 4 Nisan 1916’da Nuh’tan Korsuvark istikametine ilerleyen Rus kuvvetlerini mağlup etmişti.

Böyle bir zamanda Mustafa Kemal 16’ncı Kolordu Komutanlığına atanması büyük bir şanssızlık olmuştu. Çünkü Doğu Anadolu’da durum ordularımızın aleyhine gelişmiş, Van, Muş ve Bitlis Rus ordularının eline geçmişti.

Bunun üzerine Osmanlı Başkumandanlığı bazı tedbirler almış, Rusların, Çapakçur, Diyarbakır ve Elazığ mıntukalarına sarkmalarını önlemeye çalışmıştır. Bu maksatla 16’ncı Kolordu ve 2’nci orduyu Doğu Cephesine taşımaya karar vermiştir. Böylece Mustafa Kemal, Ahmet İzzet Paşa komutasındaki 2’nci ordunun da en önemli kolunu teşkil etmiştir.¹⁰

8 Ergün Öz Akçora, “Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri”, (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 57.

9 Ergün Öz Akçora, “Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri”, (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 53.

10 Uluğ İğdemir, *Atatürk’ün Yaşamı*, c. I, Ankara, 1980, s.78-80.

Mustafa Kemal, derhal düşmanın daha batıya kaymasını önlemek için harekete geçmiş, 5. Tümen ve Çapakçur Müfrezesini yerleştirmiştir. Bunun yanında milis kuvvetlerinin Hacı Musa Bey idaresinde teşkilatlanmalarını ve Bitlis bölgesine yapılacak harekâta yerlerini almalarını istemiştir. Bu hususta Sason ve Mutki bölgelerinde bulunan milis kuvvetlerine gönderdiği 6 Nisan 1916 tarihli talimatta şunları bildirmiştir:

Mutki bölgesini içerisinde ilerlemeye çalışacak, düşman çete ve kuvvetlerine karşı, adı geçen bölgeleri korumakla beraber düşmanın geri atılmasına çalışılacaktır. Her fırsattan faydalanılarak Bitlis ve Muş ovalarına doğru sarkan düşman taciz edilecektir. Hacı Musa Bey 5'inci Tümen'in Dahan Boğazı'nın batısında bulunan kuvvetiyle aralıksız olarak irtibatta bulunacak ve Bitlis'te karşı yapılacak harekâta katılacaktır. Sason bölgesinde bulunan milis ve gönüller bölgeyi koruyacak ve Çapakçur, Muş-Bitlis ulaştırma hattı üzerine doğru ilerleyerek düşmanı taciz etmeye çalışacaklardır. Mutki ve Sason bölgelerindeki müfrezeler 5'inci Tümen komutasında olacaklardır. Mahallindeki en büyük mülkiye memuru dahi müfrezelerimizin ihtiyacını sağlamak ve halkın moralini yüksek tutmak hususunda birlikte işbirliği yapacaklardır.¹¹

16'ncı Kolordu Komutanı Mustafa Kemal (Bu talimat Bitlis vilayetine 5'inci Tümen Komutanlığına göndermiştir.)

Mustafa Kemal bu talimatın haricinde 2'nci ordu Komutanlığına da 10 Nisan 1916 tarihli raporunda, cephenin durumunu açıklarken, düşmanın iç kısımlara sarkmasını önlemek için diğer önlemleri ele alırken cepheyi şu kısımlara ayırıyordu;

5'inci Tümen Bölgesi: Botan Suyu-Hizan Bölgesi: Burada Yarbay Ali Bey komutasındaki 1.000 kişilik piyade taburu ve 300 kişilik milis kuvveti bulunmaktadır.

Güzeldere-Bitlis arasında 5'inci Piyade Tümeni bulunmaktadır.

Sason Bölgesi: Kaza merkezi olan Sason Askerlik Şubesi Reisi Önyüzbaşı Ahmet komutasında yeni bir milis müfrezesi teşkil edilmiştir. Bunların görevi ise Sason'a gelen istikameti kapamak ve düşmanı taciz etmektir. Nitekim bu bölgede de düşman 4 Nisan 1916'da Mahbudan mevkiye yenilgiye uğratılmıştır.

17'nci Alay Bölgesi: 17'nci Alay Diyarbakır'a taşınmış fakat alay ve makineli tüfek bölüğü daha sonra Hazro üzerinden Kulp bölgesine gönderilmiştir.

11 ATASE Bşk.lığı; Türk İstiklal Harbi, *Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Kısım 2, c. II, Kafkas Cephesi, Ankara, 1978, s. 54; Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetine Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 58.

Bu bölge diğer bölgedeki gibi 4 Nisan 1916 tarihinde Kazma Dağı Gediği ile Geliyekinin arasında Şin üzerine 400 kişilik bir kuvvet yenilgiye uğratılmış, düşman geri çekilerek bölgeyi terk etmek zorunda bırakılmıştır.

Palu Bölgesi: Bölgede Diyarbakır, Lice, Palu ve Harput'tan getirilen ve sayıları bini geçen milis ve jandarma kuvvetinden kurulu müfrezeler bulunmaktadır. Bu müfrezeler Çapakçur Müfreze Komutanlığına bağlanmıştır.¹²

Ruslar 5 Haziran 1916` da birçok cephede saldırıya geçmişlerdir. Fakat bu taarruzda da başarı gösterememişlerdir. Birçok ölü bırakarak geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Kolordu karargâhına yapılan nakil ve yerleşme işlerini takip eden günlerde Mustafa Kemal, Muş bölgesinin teftişini tamamlamak üzere 5 Haziran 1916 günü Erkân-ı Harp Kaymakamı Nuri Beyle birlikte Silvan'dan hareketle 8 Haziran günü 8'inci Fırka Karargâhına gelmiştir. O günün gece yarısından sonra fırka sağ cenahında ve Anduk Dağının kuzeyinde 8'inci Fırkanın ileri karakollarına Rus ordusunun saldırdığı görülmüştür.¹³

8 Haziran 1916 tarihinde Ruslar, Çapakçur cephesine taarruza geçmişlerdir. Muğla müfrezeleri buna karşı koymuşlardır. 9 Haziranda iki piyade taburu ile takviye edilen Rus Süvarileri, Oğnut müfrezelerini Sığı istikametinden geriçekilmeye mecbur etmiştir. Ruslar, 11 Haziran 1916 da Masalla deresine taarruza geçmişlerdir. Boğlan müfrezeleri Melekhan'a doğru uzanan dağları tutmaya başlamıştır. 13 Haziran 1916 da Masalla deresi ve Sığı boğazındaki Oğnut'a taarruz eden Ruslar; 26 Haziran, 9 ve 12 Temmuz 1916'da taarruzlarını devam ettirmişlerdir.¹⁴

Bunun üzerine Binbaşı Şemsettin Bey, aldığı emirle düşmanı durdurmaya çalışmıştır. Fakat bu cephenin zamanında takviye edilmesi mümkün olmadığından Ruslar, ani olarak bir daha taarruza geçmişlerdir. Buradaki birliklerimizin başında bulunan alay kumandanı ve bazı erler şehit düşmüştür. Bu durum karşısında 18'inci alay ile 8'inci Fırka geri çekilmek zorunda kalmıştır.¹⁵

12 ATASE Bşk.lığı; *Türk İstiklal Harbi, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi*, Kısım 2, c. II. Kafkas Cephesi, Ankara, 1978, s. 55-56; Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 58.

13 Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 59.

14 Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 60.

15 Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972, s. 41-43.

Çapakçur Savaşı

Belirli bir noktaya kadar geri çekilen tümen, yeniden seçilmiş olan savunma hattını tesis etmek ve düşman tarafından gelecekte tekrarlanması muhtemel görülen taarruz hareketine karşı koyabilecek esaslı bir mukavemet hattı vücuda getirmiştir.

Rusların, Çapakçur bölgesindeki büyük saldırıları Mayıs 1916'da başlamıştır. Bunun üzerine 2'nci Ordu Kumandanı Ahmet İzzet Paşa karargâhını Bingöl'e 30 km. mesafede kurmuş ve düşmana karşı hareket geçmiştir. İlk etapta 7.000 kişilik bir Rus kuvvetini durdurmayı başarmıştır.

Bunun üzerine düşman yeni takviyeler almış ve Sığı Boğazı, Karaerbaba, Eserbaba, Bayındırbaba sırtlarından yeniden saldırılara başlamış, ancak çarpışan milis kuvvetleri ve 8'inci alay, iki gün iki gece göğüs göğüse savaşmışlar ve binlerce şehit pahasına Rus birliklerini tekrar püskürtmeyi başarmışlardır.

Düşman geri çekilirken 30.000'in üstünde ölü bırakmıştır. Düşman geri çekildikten sonra saldırılarını, aldığı yeni takviyeler ile yine sürdürmüş, Masala Deresi ve Sığı Boğazı'nda Rus birlikleri 26 Haziran 1916 tarihinde yenilgiye uğratılmıştır.

Bu saldırılar Temmuz ayında da devam etmiştir. Ancak kahraman Çapakçur ve Kiği bölge halkı, milis kuvvetler ile ordu birlikleri tarafından büyük fedakârlık örnekleri gösterilmiş, düşmana unutamayacağı bir ders verilmiştir. Kazanılan bu zafer, bölge halkında memnunuyet oluşturduğu gibi Elazığ, Tunceli, bölgelerinde göç etmek zorunda kalan halkın, tekrar memleketlerine geri gelmelerini sağlaması yönünde büyük önem taşımıştır.¹⁶

Ancak Rus birlikleri bölgeye yeni takviye birlikleri getirip yerli Ermeni çetelerinin desteklerinde cephe değiştirmiştir. 8.Tümeni ani bir saldırı ile yarmış ve Erzincan'ı işgal ederek burayı bir üs haline getirmiştir.

Mustafa Kemal, derhal vaziyeti kavrayarak ordu birliklerini ve milis kuvvetlerini bu cepheye kaydırmıştır. Böylece Rus birliklerine zamanında alınan tedbirler ile karşı konulabilmiştir. Neticede düşmana unutamayacağı bir ders daha verilmiş ve Rus ordularının daha aşağı kısımla-

16 Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetine Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 59.

ra sarkmaları önlediği gibi, Muş ve Bitlis'in kurtarılması için ümitler de çoğalmıştır.¹⁷

Kazanılan bu büyük ve önemli zaferde şüphesiz kahraman Çapakçur (Bingöl) halkının büyük desteği olmuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Bingöl halkına bir kahramanlık beratı vererek halkın mücadeledeki azmi ve başarısını ortaya koymuştur. Çünkü binlerce şehit veren Bingöl'ün bu mücadelesi boşa gitmemiş, Bitlis ve Muş'ta bin bir türlü cefa ve eziyet çeken Türk'ün hürriyete kavuşması da sağlanmıştır.

Bu zaferin bir diğer önemi ise, kahraman lider, Mustafa Kemal Paşa'yı üç, beş gün de olsa misafir etme zevkini Bingöl halkının tatması idi. Türkiye'nin kurucusu ve kurtarıcısını ilk misafir eden beldelerden birisi olması sebebiyle Bingöl haklı bir gurur ve övünme payına sahip olmuştur.¹⁸

12 Temmuz 1916 da ise Muş cephesinden saldıran Ruslar, bu kez ağır kayıplar vererek geri çekilmeye başlamışlardır. 25 Temmuz 1916 tarihinde Ruslar Erzincan'ı alarak taarruzlarına hız kazandırmışlardır. 29 Temmuz 1916 da Celigöl ve Oğnut bölgesine saldıran Ruslar burada 1000'in üzerinde kayıp vermişlerdir. Bu saldırıdan sonra Ruslar birkaç girişimde bulunmuşsa da başarılı olamamıştır. Ağustos ayı boyunca Ruslar taarruzlarını sürdürmüşler ve şiddetli çarpışmalar yaşanmıştır.

29 Ağustos 1916 tarihinde yapılan saldırılar sonucu kolordu komutanı Faik Paşa 47. Tümenin gözetleme yerinde şehit edilmiştir. Eylülde şiddetli çatışmalar yaşanmıştır. Ancak Rusların Çapakçur'a (Bingöl) girmeleri büyük gayretler sonucu engellenmiştir. Böylece Bingöl merkez düşman işgali görmeyen Doğu Anadolu'daki ender il merkezlerinden biri olmuştur.¹⁹

Uzun süre devam eden savaşta Osmanlı ordusu ve yerel milis kuvvetleri birlikte karşı koyarak Rus ilerleyişini durdurmuşlardır. Böylece Ruslar bölgede kolay kolay tutunamamış, ilerlemeleri Bingöl` de durdurulmuştur.

Savaşta düzenli ordunun yanında gönüllü milisler ve aşret mensubu yerel kuvvetler de çatışmalarda aktif rol almıştır. Özellikle Kığı, Karlıova, Solhan, ve Karerhatında bu milis güçlerin önemli katkıları olmuştur.

17 Ergün Öz Akçora, *a.g.e.*, s. 40-45.

18 Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 61.

19 Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 61.

Bunlar ilk bakışta düzensiz olmakla birlikte, daha sonra 2. Ordu Cephesinde Askeri birliklerle bir ahenk içerisinde düzenli hal almayı başarmışlardır.²⁰

Birinci Dünya Harbi Başlarında Bitlis ve Ermeni Mezalimi

Birinci Dünya Harbi'nin ilan edilmesi ve Osmanlı Devleti'nin seferberlik ilanı ile Van, Muş ve Bitlis'te Ruslar ile birleşmenin zamanının geldiğini zanneden Ermeniler, sudan bahanelerle isyan ve ihtilal hareketlerine girişmeye başlamışlardır. Böyle bir bahane de Bitlis'te sergilenmiştir.

1915 yılı Ocak ayı ortalarında bir jandarma, birliği Hizan Kazası'na bağlı Sekur Köyü'ne, asker kaçaklarının tespiti üzerine onları yakalamaya gitmiştir. Ancak köydeki halk, komitecilerin de kışkırtmalarıyla "Biz Osmanlı Devleti'ne asker vermeyiz" diyerek silah kullanmışlar ve çatışma sonucu jandarmaları gafil avlayarak şehit etmişler, bu da yetmiyormuş gibi gözlerini çıkarmış, kafalarını ezmişlerdir.

Yine 7 Şubat 1915 tarihinde çıkan bir isyanı bastırmaya giden jandarmalar, Taso ve Sekur Köylerinde çatışmaya girmişlerdir. Çete liderlerinden Vahon ve Kalon isimli kişiler öldürülünce isyan genişlemiş ve Muş ovalarına sıçrayarak önü alınamaz olmuştur. Aynı gün Bitlis Jandarma Alay Komutanı ile beraberindeki müfrezesinin Karkar Deresi'nde yollar kesilmiş, pusuya düşürülmüş, jandarmanın birçoğu şehit edilmiştir.²¹

8 Şubat 1915 tarihli Bitlis Vilayeti'nden çekilen şifreli telgrafta ise:

Hafik Nahiyesi'nde isyan eden Ermenilerin zamanında alınan tedbir ile yapamamış oldukları engellenmiştir. Ayrıca bugün Akcan Nahiyesi'ne bağlı Kümes Köyü'ne giden nahiyeye müdürü ile jandarma müfrezesi buldukları bina da ateşe tutulmuş, dokuz jandarma şehit düşmüş, nahiyeye müdürüğüç bela kurtulmuştur.²²

denilerek durumun vahameti izaha çalışılmıştır.

Ancak bütün imkânsızlıklara rağmen bu çeteye karşı jandarma kuvvetleri bazı darbeler indirmiştir. Nitekim 28 Nisan 1915 tarihli 3. Ordu Komutanı Mahmut Kamil Bey, Başkumandanlık Vekâleti'ne bildirdiği şifreli telgraf bunu göstermektedir. Telgrafta özetle "Bitlis ihtilal reislerinden Haço ve

20 Okan Alay, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, 2. baskı, Elazığ, 1996, s. 29, 30, 31; Ergün Öz Akçora, "Bingöl Vilayetinin Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri", (ATASE), S. 23, Ankara, 1987, s. 62.

21 *Ermeni Komitelerinin A'mal ve Hareket-i İhtilaliyesi*, Matbaa-yı Amire, İstanbul, 1916, s. 175.

22 ATASE Başkanlığı Arşivi, No. 1/1, Kls. 2287, Dos.32/12, Fih.6-2, 6-3.

biraderi İsko ile birlikte 25 kadar çeteci ile Hizan dâhilinde çıkan çatışmada Ermeni komitecilerin birçoğu ölü olarak ele geçirilmiştir.”²³denilerek isyanların maksatlarını da ortaya koymuştur. Yani askeri kuvvet ve birlikleri meşgul etmek en önemli stratejilerini teşkil etmiştir.²⁴

Bitlis'in Ruslar Tarafından İşgali

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne katılması ve seferberliğin ilanı ile ülkenin her tarafında yoğun bir faaliyet başlamıştı. Bu çağrıya uymak suretiyle yurdun her köşesinden asker alımına başlanmıştı. İşte bu çağrıya uyan Bitlis'in kahraman halkı 40.000 kişilik bir grupla Van'da bulunan 10. Kolordu'ya iltihak etmiştir. Ancak bu yiğit evlatların birçoğu Sarıkamış Harekâtı'nda şehit düşmüş, sağ kalanlar ise yeni cephelere katılmış ve bir daha geri dönmemiştir.

Van Şehrimizde olduğu gibi Bitlis de çocuk, kadın ve yaşlıların müdafasına kalmıştır. Yani herhangi bir düşman saldırısında şehrin başına her türlü felaket gelebilirdi. Nitekim Rus ordularının doğu hudutlarımızdan içeri girdiği haberi alınır alınmaz Ermeni çeteciler bekledikleri anın geldiğini zannedip kin ve nefretlerini dökmeye başlamışlardır.

Öncelikle bu mezalim ve katliamdan Van zarar görmüş 16 Mayıs 1915'te Rus orduları Ermeni çeteciler ile birlikte şehre girmiş ve Vantamamen yakılmış ahalinin büyük bir kısmı katledilmiştir. Nitekim Ermeniler, Amerika'da yayınladıkları bir bildiri de Van Şehri'nde sadece 1.500 Türkün kaldığını belirtmişlerdir.

Ermenilerin yaptıkları mezalimi bir de bizim belgelerimizden okuyalım; 1 Eylül 1916 tarihli Hariciye Nezareti'nin İstanbul'daki misyonlara çektiği telgrafta Ermenilerin yaptığı mezalimin küçük bir kısmı açıklanırken şunlar yazıyordu:

Van düşmeden önce 1.200 kadın ve çocuk, Bitlis'e kaçmak istemişler, ancak 700 kişi ulaşabilmiş, Maharan civarında 10.000 kişi, Şamran Mahallesi'nde Mehmet Bey'in evine sığınan 200 kişi, Hıms, Akşani Köyleri'nde 500 kişi, Şeyhayne Köyünde 200 kişi, yalnız Zeve Köyü'nde 2.000 kişi, Vustan, Etkil Nahiyelerinde. 1.200 kişi, Gevaş, Mukasılçelrinde 3.000 kişinin katledildiği

23 ATASE Başkanlığı Arşivi, No. 1/13, Kls. 2287, Dos.No. 32, Fih.13-1, 13-2; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi Ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Ve Etüt Ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 25.

24 Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi Ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Ve Etüt Ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 26; Abdulah Yaman, *Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1977, s. 78-79.

tespit edilmiştir. Ayrıca çocuklar öldürülmüş, kadın ve kızlara tecavüzlerde bulunulmuştur. Bunun yanında gemiler ve kayıklar ile göç edenlerden gölün üstünde 10.000'in üstünde ceset sayılmıştır.²⁵

Van'ın resmi ve sivil binaları tamamen yakıldığı ve 50.000 kişinin katledildiğini söylersek Ermeni mezaliminin insafsızlığını daha iyi anlamış oluruz.

Van'daki mezalimini yaşamış Bekir Yörük'ten de canlı şahit olarak şunlar işitilmiştir:

Van'ın işgal edileceğiduyunca, şehirin boşaltılmasına karar verildi. Bizim kabile gemilerle Tatvan'a zorlukla geçtik. Oradan Bitlis'e gitmek üzere hareket ettik.

Su yok, yiyecek yok. Tifüs ve kolera almış yürümüş, bir yandan da Ermeni çetelerinin her an basması korkusu içinde idik, 1.200 kişiden ancak 700 kişi Bitlis'e vardık. Bitlis halkı haklı olarak önce bize, Van'ı terk edip göçtüğümüz için sitem ettiler. Ancak durumun vahametini anladıklarında hak verip bizi misafir ettiler.²⁶

O günleri yaşayan ve bir asker olan Hulki Saral ise şunları anlatıyordu:

Van'dan göç edip büyük güçlükler içinde ve hasta olarak Tatvan'a vardım. Göç edenlerin büyük bir çoğunluğu yollarda telef oldu. Biz yoldaiken Van'da kalanların kamilen katledildiğim öğrendik. Birçok işkence ve zulüm ile çocuk, kadın, yaşlı demeden öldürmüşlerdi.

Mezalimi bir Hıristiyan olup o günlerde Osmanlı ordusunda görevli olan ve yapılanları kaleme alan Rafael de Nogalis'ten dinleyelim:

*Bugöçten civar il ve ilçelerle birlikte 200.000 kişi etkilenmişti. Bunların birçoğu hastalık ve Ermeni çetelerinin kurbanı olmuşlardı. Etraf cesetlerle dolu olup sıcaktan kokuşmaya başlamıştı. Kaçabilenlerin çok az bir bölümü Bitlis'e varabilmişti. Ancak bunların da büyük bir kısmı Bitlis Deresi'nde öldürülmüşlerdi. O kadar çok ölü vardı ki, Bitlis Deresi Türkölüleriyle doluğu için dere kan renginde akıyordu.*²⁷

25 HEM; K. 110, D. 12, No. 87029-62; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi Ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt Ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 27.

26 Ergün Öz Akçora, Van ve Çevresinde Ermeni İsyancıları (1896-1916): Bkz. Geniş bilgi için *Röportaj Bekir Yörük-Van*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İkinci baskı, İstanbul, 2007, s. 7218-274-188-206.

27 Rafael De Nogalis, *Hilali Altında Dört Yıl*, İstanbul, 1931, s. 39; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih Ve Stratejik Ve Etüt Ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 27, Ankara, 1988, s. 72-76.

Ruslar ve Ermeni çeteleri, Van'ı tamamen yakıp, Türkleri katlettikten sonra stratejik önemi olan, Akdeniz'e inmeleri için işgal etmelerinin elzem olduğuna inandıkları Bitlis'i, ele geçirmek için harekete geçtiler.

Bitlis'in sivil halkı kendilerini koruyacak güç ve silahtan yoksun olduklarından iç bölgelere göç etmeye karar verdiler. Bu arada, ordu birlikleri, aşiret alayları ve milis kuvvetleri Rusların Bitlis'e girmemesi için büyük gayret sarf ettiler.

Bu savaşı, o günlerin canlı şahidi emekli General Rüştü Pakdemir'den dinleyelim:

1916 senesi başında Rus taarruzu başlayınca Türk ahalişi perişan bir halde batıya ve güneye göçe başladı. Halk ve ordunun iâşe ve giyecekleri içler acısı durumda idi. Bitlis Valisi Mahmut Bey ve polis müdürü İrfan Bey büyük gayretler sarf ederek faydalı olmaya çalıştılar. Kış çok etkili idi, üşümemizi önleyecek bir giyeceğe sahip değildik. Savaş esnasında yaraları saracak doğru dürüst bir hastanemiz yoktu. Ancak şehrin doğusundaki Avih denen semtteki bir hastanemiz vardı. Yanibütün şartlar bizim aleyhimize idi. Ruslar her yönden bizden kuvvetli ve hazırlıklı idiler.

Bitlis bölgesinde Ruslar ile yapılan savaş iki safhada gerçekleşti. Birinci safhada; Türk ordusunun başında Yarbay Ali Bey (Çetinkaya) bulunuyordu. Van Cenup Müfrezesi'ni idare ediyordu. Ali Bey Tatvan'ın batısındaki sırtlara çekilirken Katum bölgesinde Yüzbaşı Rüstem Bey idaresinde küçük bir birliği bırakmıştı.

Bu safhada Türk ordusunun kuvveti, subay ve erler ile yalnız 1.400 kişi idi. Ayrıca, 21 topu bulunuyordu. Rusların ise 15.000 mevcudu ve 14 topu bulunmakta idi. Rus ordusu 21 Şubat'ta Tatvan istikametinde batıya doğru Nemrut Dağı eteklerini takip ederek ilerlemeye başlamış, ancak kış şartları ve kar yürüyüşlerini güçleştirmişti. Düşman Taşlı Tepe'ye bir an önce varmak için büyük gayret sarf ediyordu. İlk mangaları tepeye çıkınca büyük bir ateşle karşılaşmış, 8 ölü bırakarak geri çekilmişlerdi.²⁸

İkinci safhada ise; 24 Şubat'ta Türk kuvvetleri Bitlis boğazını tutmuşlardı. Yarbay Osman Bey'in kıtası Başhan civarına, Cenup Müfrezesi, bazı küçük jandarma birlikleri ve Binbaşı Asım Bey'in taburu Por Köyü'ne gitmişlerdi. 26 Şubat'a kadar herhangi bir çatışma olmamıştı. Ancak şiddetli soğuklar birliğimizi fazlasıyla etkilemişti ve birçoğu siperlerde donmuştu. Fakat Rüstem Bey ve Sefer Bey birlikleri geri çekilip şehri mü-

28 ATASE Arşivi Yayınları, I. Dünya Harbinde Türk Harbi, c. II, Kısım 2, Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekatı (1916-1918), Ankara, 1978, s. 40, 41; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis'in Kurtuluşu", Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE), S. 23, Ankara, 1988, s. 28.

dafaya karar vermiş, 27 Şubat'ta savunma hattını kurmuş, 28 Şubat'ta da müthiş bir mücadeleye girmişti.

Düşman kuvvetleri bizden çok kuvvetli olmalarına rağmen yayılıp bizim birlikleri sarmak imkânını bulamamış ve geri püskürtülmüşlerdi. Ancak düşman hiç beklemediğimiz bir anda 29 Şubat günü Dideban Tepesi'ne hücumla geçmiş ve burayı ele geçirmişti. Taarruz bütün gün devam etmiş, 1 Mart'ta kayıplarımız çoğalmıştı. Bütün bunlara rağmen Rus birliklerine Bitlis halkının da desteğiyle güzel bir ders verilmişti.

Ancak 2 Mart sabahı şafakla beraber hiç ummadığımız bir durumla karşı karşıya kalmıştık. Ruslara ani bir baskını bizim düşünmemize rağmen onlar bizden daha atik davranmış bizi gafil avlamışlardı. Bir anda kışlanın bulunduğu meydana gelmişlerdi. Meydan bir anda Türk şehitleri ile dolmuştu. Çaresiz, sonunda teslim olmuştuk. Bitlis işgal edilmeye başlamıştı.

Rusların diğer birlikleri de şehire dolmuşlardı. Gördüğümüz manzara içler acısı idi. Bizi en çok üzen bir durum da, bugüne kadar yüzümüze gülüp arkamızdan vurmaya isteyen Ermeniler idi. Ruslar ile işbirliği sonucu şimdi karşımızda idiler. Ruslardan daha acımasız olan bu Ermeni komiteleri, önlerine çıkan kim olursa olsun katletmeye başlamışlardı.

Buna sebep ise Rusların vaatlerine inanarak ulaşmak istedikleri bağımsız bir Ermeni devleti kurmaktı. Hâlbuki Rusların onları bir maşa olarak kullandıkları bir gerçektir. Bizler esir olduğumuzda bir Rus subayı bu durumu çok güzel açıklamıştı; o an da Ermeniler etrafımızda kin ve nefret dolu bakışlar ile dolaşüyor, süngülerini göğsümüze batırmak için fırsat gözlüyorlardı.

Ruslar bunun farkına varmışlardı. Ermenileri sert davranarak etrafımızdan uzaklaştırmışlardı. Daha sonraları temas edebildiğimiz Ruslar ve "Ermeni istiklali" bahsi açıldığında galiz küfürler savurarak 'istiklal mi? Mensup olduğun devlete en nazik zamanda ihanet edenlerin hakkı uşaklıktır' diyorlardı. Bu hakikati hainler de anladı ama pek geç."²⁹

Bitlis'in Kurtuluşu

Mustafa Kemal Paşa'nın, bu zaferden sonra Bitlis ve Muş'un geri alınacağı hususundaki ümitleri daha da artmıştır. Kendisi, askeri birliklerin

29 Rüştü Pakdemir, "Bitlis'in Ruslar Tarafından İşgali", (Basılmamış Makale), Harp Tarihi Dairesi Kütüphanesi.

harp malzemelerinin eksik olmasına rağmen ordunun taarruz kabiliyetine ve cesaretine inanmıştır.

Bitlis halkı, yaşadıkları karşısında yeise düşmemiş, her an kurtulacağı ve Türk ordusunun Bitlis'e gireceği günü sabırsızlıkla beklemiştir. Bilhassa aşiret ağaları, milis teşkilatlarının devamlı baskıları, ayrıca 2. Ordu'nun Çanakkale Cephesi'nden, Doğu Anadolu Cephesi' ne kaydırılması ve nihayet komutan Mustafa Kemal Paşa'nın 16. Kolordu Komutanlığı'na atanması bu ümitleri daha da arttırmıştır. Nitekim ümit etmekte haksız olmadıkları pek kısa zamanda ortaya çıkmıştır.³⁰

Mustafa Kemal Paşa, 27 Mart'ta, kahraman Bingöl halkının da desteğiyle, Ruslara Çapakçur'da iyi bir ders vermiş, neticede Rusların büyük kayıplar vererek buradan çekilmelerini sağlamıştır. Düşman derhal yeni takviyeler almış ve Temmuz ayında yeni bir saldırı daha düzenlemiştir. Bundan da bir sonuç alamayan Ruslara karşı, Mustafa Kemal Paşa 5 ve 8 nci Tümenlerin derhal bütün hazırlıklarını tamamlamalarını temin ettikten sonra 5 Ağustos 1916 günü iki cepheden taarruza, geçilmiştir.

Bunlardan 5. Tümen cephe boyunca taarruz ederken, Ruslar Bitlis'i elden çıkarmamak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Ancak kahraman Türk ordusu düşmana büyük bir darbe daha vurmuş ve mukavemeti kırarak Bitlis'e girmeyi başarmıştır.

8 Ağustos günü Türk ordusunun şehre girişi büyük sevinç yaratırken, çekilen çile ve mezalimin son bulacağı ümidi boşa çıkmamıştır. Bitlisliler, kahraman Türk ordusu ile muzaffer komutanını, büyük sevinç gösterileri ile bağrılarına basmışlardır.

Mustafa Kemal Paşa, derhal 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa'ya müjdeli haberi şöyle vermiştir: "Bitlis'e girilmiştir, düşman takip edilmektedir."

2. Ordu Komutanı ise tebriklerini bildirmiş, onun şahsında kahraman Türk ordusunu kutlamıştır. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, altın kılıçlı imtiyaz madalyası ile taltif edilmiştir.³¹

30 Şükrü Tezer, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, s. 40-43; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Strateji ve Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 29.

31 Şevket Baysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır Üniversitesi 100.yıl yayını, Diyarbakır, 1981, s. 80; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 49.

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra Silvan'a dönmüş ancak üç ay sonra tekrar Bitlis'e gelebilmek, yeni savunma hattını görmek ve incelemelerde bulunmak üzere 7 Kasım 1916 tarihinde hareket ederek 11 Kasım günü Bitlis'e avdet etmiştir.

Burada bazı kuruluşları ve askeri birlikleri kontrol ettikten sonra tekrar, başka vilayetlere gitmek üzere Bitlis'ten 21 Kasım günü harekete geçmiştir. Böylece Bitlis halkı yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve Türk Milletinin kurtarıcısını bu tarihlerde iki defa misafir etmenin sevincini yaşamışlardır

Diğer cephe, yani 8'inci tümen bölgesinde ise, Buyrukaltı mevkiinden taarruza geçilmiş ve düşman burada da hayli gerilere atılmıştır. Neticede 7 Ağustos 1916 günü Muş da düşmandan kurtarılmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, gelişinden itibaren dört ay içinde Muş ve Bitlis'in düşmandan temizlenmesini sağlarken, bölge halkının da çektikleri işkence ve katliamdan kurtulmasını temin etmiş oluyordu. Bu başarı hükümet nezdinde olduğu kadar müttefik devletlere karşı arzu edilen olumlu bir sonucu da getirmiş oluyordu. Ayrıca bölgeyi terk eden yüzbinlerce Türk göçmenin de kazanılan bu zaferle geri dönmeleri sağlanmış oluyordu.³²

16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, kazandıkları zaferi 2. Ordu Komutanlığına çektiği 8 Ağustos 1916 tarihli telgrafta şunları bildiriyordu; "*Muş dün ve Bitlis bugün kolordumuz tarafından zapt ve işgal edilmiştir. Mağlup edilmiş düşman kuvvetleri takip edilmektedir.*"

Zafer haberi bütün yurttan sevinçle karşılanırken 2. Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa cevabi telgrafta;

'Bitlis'te 16. Kolordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa hazretlerine: Kumandanızda bulunan askerlerinizi hüsnü muhafaza ederek lüzumu zamanında gösterdiğiniz dahiyâne kudret ve hamasetler ifa buyurduğunuz kahraman hizmetten dolayı zatiâlinizi tebrik eder teşekkürlerimi bildiririm.' diyordu. ³³

Muş ve Bitlis'in geri alınması üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya altın kılıçlı imtiyaz madalyası verilmiş ve taltif edilmiş, böylece kadirşinas Türk Milleti O'nu kahramanlığından ve Türk Milletine Hizmetten dolayı mükâfatlandırılmasını bilmiştir.

32 A.g.e., s. 48-52.

33 Şevket Baysanoğlu, *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır Üniversitesi 100'üncü Yıl Yayın, Diyarbakır, 1981, s. 80.

Sonuç

Yukarıda açıkladığımız başarılı bazı muharebelere rağmen büyük bir harbin içinde olan Türk Milletinin rahat bir nefes alması mümkün olmamıştır.

Ruslar Doğu Anadolu'da aldıkları yenilgiler ve 1917 yılında çıkan ihtilal üzerine Doğu Anadolu'dan çekilmeye başlamışlar ancak bölgeyi kendilerinden daha acımasız Ermeni eşkıyalarının insafına terk etmişlerdir. Bu durum Türklerin daha da aleyhine tezahür etmiş, fırsatı ganimet bilen Ermeni eşkıyaları kadın, çocuk, yaşlı demeden büyük bir katliama girişmişlerdir.

Bu duruma Birinci Dünya Savaşı sonunda Osmanlı Devleti'nin çok ağır şartlarda bir mütareke imzalamasına etki etmiştir. Ermeniler yanında diğer azınlıkların da Türk milletinin yok edilmesine çalıştıkları görülmüştür. Milletimiz zor günler geçirmiş ancak hiçbir zaman karamsarlığa düşmemiştir. Çünkü zor zamanlarda daima bir lider çıkarmış ve hürriyetinden asla vazgeçmemiştir.

Bingöl, Kiğı ve çevre vilayetler de bu çağrıya uyarak Müdafaa-ı Hukuk Cemiyetleri kapsamında derhal faaliyetlere geçmiş vatanın savunulması için kararlar almışlardır. Ayrıca, Erzurum'da toplanacak kongreye delegeler gönderilmesine karar vermişlerdir. Bunlar arasında; Müftü Dursun Bey, Hakkı Efendi, Yusuf Ziya Bey, Hacı Dede Efendi, Mehmet Dursun Bey, Zeynelzade Mustafa Bey, İbrahim Bey ve Süleyman Bey'i söyleyebiliriz.

Bölgede milis kuvvetleri başında Mithat (Turanlı) Bey büyük yararlıklar gösterirken, Erzurum'da fikir ve kalem adamları da çok faydalı çalışmalar içinde bulunmuşlardır.

Bingöl, Ruslara Çapakçur'da büyük bir darbe vurup Bitlis ve Muş'un geri alınmasına yardımcı olurken, TBMM'nin açılışına, sonrasında Kuva-yi Milliye'nin oluşmasına, sonradan kurulacak milli ordunun teşkil edilmesine en son kalan evlatlarını da göndermekten çekinmemişlerdir.

Kahraman Bingöl halkı bununla da kalmamış TBMM açılışında derhal seçilen milletvekillerini Ankara'ya göndermiş ve yeni Türk hükümetinin kuruluşunda yerini almıştır. Ankara'ya gelen milletvekilleri arasında, Ali Vasıf Bey, Fikri Bey, Şeyh Fikri Efendi, Dr. Ali Haydar Bey ve Hamdi Bey'i görüyoruz.

Birinci Dünya Harbi sırasında Bitlis'in işgali ve Ermeni mezalimi ile göç olayları Bitlis'in nüfusunu azaltmıştır. Hatta bir ara nüfusun birkaç yüz kişiye düştüğü söylenmiştir. Nitekim 1919 yılında Bitlis Valisi Mazhar Müfit Kansu bu durumu şöyle anlatmıştır:

Bitlis'i tahayyül ve tasavvur ettiğimden çok daha perişan bir halde bulmuştum. Osmanlı Devleti'nin her türlü imkânlarından istifade etmiş olarak yürüyen ve doğu şehirlerimizin en mamurlarından biri olan Bitlis bir harabeden farksızdı. Rus istilası ve Ermeniler şehri tamamen yıkmış ve yakmış, göç, şehirde insan ve aile bırakmamıştı. Şehirde ve harabeler arasında ancak 200'ü geçmeyen insan olduğunu söylersem buna asla hayret edilmesin. O insanlar da açlıktan, her çeşit yoksulluktan perişan ve bitkin durumda idiler.³⁴

Bu dunun karşısında Bitlis halkının yeniden toparlanması ve göç edenlerin geri gelip tekrar yerleşmeleri zaman almış ve milli mücadeledeki yerini alabilmek için büyük gayret sarf etmesi gerekmiştir.

Bitlis halkı, çektikleri acılara rağmen bu gayreti göstermiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın Bitlis için yaptıklarını unutmuyarak onun Erzurum Kongresi'nde aldığı kararları desteklemiştir. Bunun için seçtikleri delegelerden Emekli Binbaşı Süleyman Paşa ile birlikte Hacı Hafız Mehmet Efendi ve Hafız Cemil Efendi'yi göndermişlerdir.

Bitlis TBMM'nin açılması sırasında da seçtiğı milletvekillerini birinci dönem milletvekilleri olarak Ankara'ya (Arif Bey, Derviş Bey, H. Hüsnü Bey, Resul Bey, Sadullah Bey ve Vehbi Bey) göndermiştir. Böylece kahraman Bitlis halkı bugün hür ve müstakil olarak yaşamamız için kendine düşen görevi yapmanın mutluluğı içinde haklı bir gururu paylaşırken, milli birlik ve beraberliğimizin sağlanmasında alacağımız dersler yönünden canlı bir tarih olarak karşımızda durmaktadır.

Türkiyemizin bu güzel beldesi bugün eski günleri bir daha yaşamamak üzere geleceğe güvenle bakmakta ve değerli devlet adamlarını sine-sinden çıkarıp vatan hizmetine sunmanın kıvancını yaşamaktadır.

Ecdadına yakışır bir şekilde hareket ederek şerefini, namusunu ve kutsal değerlerini ayaklar altına almak isteyen düşmana karşı Mustafa Kemal'in liderliğinde müttefik düşman ordularına karşı, İnönü'de Sakarya'da ve Büyük Taarruzda kahramanca savaşarak Türk yurdunun ve milletin parçalanmasına göz yummamışlardır.

Bugün ecdadının kahramanlık ve fedakârlıklarını bilen, onlarla haklı bir gurura sahip olan Bingöl halkı güzel beldelerinde yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin bir vilayetinde hür olarak yaşamının sevincini tatmaktadır.

34 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. I, Ankara, 1966, s. 69; Ergün Öz Akçora, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi ve Bitlis'in Kurtuluşu", *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 29.

KAYNAKÇA

- Akçora, Ergün Öz, *Van ve Çevresinde Ermeni İsyanları (1896-1916)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., Genişletilmiş 2. Baskı, İstanbul, 2007.
- Akçora, Ergün Öz, *Röportaj Bekir Yörük*, Van, 1984.
- Akçora, Ergün Öz, "Bingöl Vilayetine Dünya Savaşı ve Milli Mücadelemizdeki Yeri" *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1987, s. 79-87.
- Akçora, Ergün Öz, "Bitlis'te Rus-Ermeni Mezalimi Ve Bitlis'in Kurtuluşu" *Genel Kurmay Askeri Tarih ve Stratejik ve Etüt ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Başkanlığı (ATASE)*, S. 23, Ankara, 1988, s. 48-49.
- Alay, Okan, *Kültür Dünyamızda Bingöl*, 2. baskı, Elazığ, 1996.
- Armanoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1980)*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1983.
- Atase Başkanlığı Arşivi, 1/1 K. 44 D. 207, F. 2.
- Atase Başkanlığı; *Türk İstiklal Harbi, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kısım 2, c. II. Kafkas Cephesi*, Ankara, 1978.
- Baran, Şadiye, *Bingöl Tarihi*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Tarih Bölümü, Elazığ, 1990.
- Baysanoğlu, Şevket, *Atatürk ve Diyarbakır*, Diyarbakır Üniversitesi 100. Yıl Yayını, Diyarbakır, 1981.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti*, Ankara, 1942.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *1914-1918 Genel Savaşı*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1983.
- Bayur, Yusuf Hikmet, "I. Dünya Savaş Sırasında Osmanlı Devleti'nin payalaşması Hakkında Yapılan Anlaşmalar", *Cumhuriyet'in 50. Yıldönümü Semineri*, Ankara, 1975.
- Bayur, Yusuf Hikmet *Türk İnkılabı Tarihi*, C. 3, Kısım I, Ankara, 1991.
- Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1983.
- Bulmuş, Mehmet, *Çevlik'te Yaşadılar*, Ankara, 1995.
- Carfi, Gönül, *Bingöl Tarihi*, (Yayımlanmamış Lisans Tezi) Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Elazığ, 2012.
- Ermeni Komitelerinin A'mal ve Hareket-i İhtilaliyesi*, Matbaayı Amire, İstanbul, 1916.
- Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi, No. 1/1, Kls. 2287, Dos. 32/12, Fih. 6-2, 6-3.
- Genelkurmay ATASE Yayınları, *I. Dünya Harbinde Türk Harbi*, c. II, Kısım 2, Kafkas Cephesi, 2 nci Ordu Harekatı (1916-1918), Ankara, 1978.
- Heyet, *Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. XII, İstanbul, 1993.
- İğdemir, Uluğ; *Atatürk'ün Yaşamı*, c. I, Ankara, 1980.
- Kafalı, Mustafa, "Kerkük Türkleri", *Töre Dergisi*, Ankara, 1972.
- Kansu, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c. I, Ankara, 1966.
- Karal, Enver Ziya, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi (1918-1965)*, İstanbul, 1969.
- Kaya, Mehmet, "Bingöl Vilayetine Kurulması ve İdari Yapılandırılması", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Bingöl, 2011, s. 139-148.
- Kaya, Mehmet, "Tek Parti Hükümeti Döneminde Bingöl'e Yapılan Kamu Yatırımları", *III. Bingöl Sempozyumu (17-19 Eylül)*, Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 331-338.
- Kodaman, Bayram, *Doğustan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, C. 12, s. 179-180.

- Köni, Hasan, "Türk Arap ilişkileri ve karar verme Analizi", *Silahlı Kuvvetler Dergisi*, S. 289, Ankara, 1984, s. 18.
- Kuran, Ercüment, "1. Dünya Savaşı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul, 1992, s. 197.
- Mıroğlu, Kadir *Musul Mes'alesi ve Irak Türkler*, İstanbul, 1985.
- Nogalis, De Rafael, *Hilali Altında Dört Yıl*, İstanbul, 1931.
- Rüştü, Pakdemir, "Bitlis'in Ruslar Tarafından İşgali", (Basılmamış Makale), Harp Tarihi Dairesi Kütüphanesi.
- Soylu, Hasbi, *Şehir Coğrafyası Açısından Bir Araştırma Bingöl*, Erzurum, 2003.
- Tansel, Selahettin, *Mondorostan Mudanya'ya Kadar*, C. I, Ankara, 1977.
- Tektaş, Şevket, "Bingöl İlinin Tarihteki Yeri, Tarihsel Gelişimi, Coğrafi Yapısı ve Ekonomisi", *2. Bingöl Sempozyum, Temmuz 2008*, s. 347.
- Tezer, Şükrü; *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara, 1972.
- Yaman, Abdullah, *Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1977.